

УДК 94:929 Пашковський“1856/1923”

В. М. Крижанівський

МИКОЛА ОПАНАСОВИЧ ПАШКОВСЬКИЙ (1856–1923): ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКИЙ ОСВІТЯНИН ТА ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ

У статті реконструйовано життєвий та творчий шлях відомого єлисаветградського освітнього та громадського діяча М. П Пашковського. Установлено, що спочатку він працював у міських навчальних закладах (ремісничо-грамотному училищі, земському училищі, приватному жіночому семикласному училищі). З 1890-х років переходить на журналістську роботу. У часи встановлення радянської влади тісно співпрацював з П. З. Рябковим щодо організації місцевих осередків освіти та культури.

Ключові слова: журналіст, педагог, Єлисаветградське ремісничо-грамотне училище, народні читання.

Зі здобуттям Україною незалежності перед кіровоградськими краєзнавцями постало завдання повернення з небуття незаслужено забутих в радянську добу громадських та культурних діячів. Серед таких малознаних постатей особіне місце належить єлисаветградському освітянину, журналісту, громадському діячеві Миколі Опанасовичу Пашковському (1856-1923). На жаль, його громадське життя, освітня й журналістська діяльність ще не стали об'єктом висвітлення. Тільки 2007 року була опублікована єдина невелика розвідка М. Долгіх про нього, яка вимагає істотних доповнень та виправлення певних неточностей [1]. У пропонованій статті зробимо спробу реконструкції біографії та основних віх громадського життя М. О. Пашковського.

М.О. Пашковський народився, вірогідно, у Єлисаветграді (з 1939 р. – Кіровоград) 1856 року. В опрацьованих архівних матеріалах не виявлено відомостей про місце народження, але можна погодитися з висловленою думкою, яка має переконливе підтвердження. Так, на 1914 р. його нерухоме майно оцінювалося в 3420 руб. Зрозуміло, що педагогічна та журналістська діяльність на межі ХІХ – ХХ ст. не могла сприяти накопиченню таких статків, а отже, це були спадкові надбання [2, арк. 99].

Ймовірно, Микола Опанасович здобув середню освіту рівня прогімназії, гімназії або повітового училища, тому знав не менше шести мов: російську, українську, англійську, німецьку, французьку та італійську.

Більшість відомостей про сімейне життя та психологічний портрет М. Пашковського ми можемо реконструювати за нотатками записника, який містить короткі філософські роздуми, щоденникові записи за грудень 1912 – квітень 1913 року, каталог бібліотеки, а також замітки П.З. Рябкова про нього. Так, відомо, що 19 серпня 1879 року він узяв цивільний шлюб, а наступного дня вінчався в Одесі з Марією Антонівною. Його наречена народилася 1850 року в с. Баландино Чигиринського повіту Київської губернії. Її хрещеною матір'ю стала Варвара Вольська. Вірогідно, зростала в містечку Златопіль, оскільки після смерті дружини 1912 року, М. О. Пашковський, бажаючи дізнатися більше про померлу, писав листа ксьонзу саме в цей населений пункт. Батько Марії Антонівни був людиною розпусною, випивав, тому сім'я жила бідно. Сам О. Пашковський про свою першу зустріч з майбутньою дружиною згадував: “Вона сиділа на дивані боса, не причесана, невмита, читала книжку[...]”. Після весілля всі проживали разом: Микола Опанасович, дружина – Марія Антонівна, теща – Пауліна Осипівна та її сестра – Марія Осипівна. На момент смерті дружини Пашковські мешкали вже тільки вдвох. З щоденника М. О. Пашковського відомо, що в нього була дочка, внук “Асік” та дві внучка, ім'я яких невідоме. Очевидно, відносини в родині були непростими. Так, П. З. Рябков згадує, що внук обкрадав діда. І справді, в каталозі М.О. Пашковського є відмітка навпроти однієї з книг: “Украл Асик”. Відносини з дочкою були достатньо прохолодними. Так, вона з різних причин не була біля матері, коли та хворіла. До батька навідувалася зрідка (у щоденнику є такий запис: “Як сьогодні самотньо! Пусто. Один я зовсім. Дочка зайнята своїми справами”) [2, арк. 55, 62-68].

Збережений записник М. Пашковського уможливіло реконструкцію його психологічного портрета. Микола Опанасович – класичний інтроверт, який системно займався педагогічною, громадською діяльністю, журналістикою та мало часу приділяв сім'ї. Наприклад, він 33 роки прожив з дружиною в шлюбі й нічого не знав про неї та її родину. П. З. Рябков згадував, що М. О. Пашковський – скупий. Такі відомості підтверджуються інформацією із записника. Наприклад, Микола Опанасович згадував, що за все подружнє життя вони не відсвяткували ні 25-ти, ні 30-тиріччя спільного буття. Смерть дружини показала, що він самотній, нікому не потрібний. Слід припустити, що саме через ці сумні події він почав вести короткі записи, які охоплювали період з грудня 1912 по вересень 1913 року. Відсутність співрозмовників, самотність змусили Пашковського займатися саморефлексією на папері. Тому на грудень 1912-лютий 1913 року припадає 14 записів із 18, а на березень-вересень 1913 року – чотири. Ситуацію покращувало те, що він міг собі дозволити тримати прислугу: кухара Андрія та покоївку Сою. Так, на Різдво він їм показував через чарівний ліхтар історію життя Ісуса Христа [2, арк. 56 - 58, 62-63 зв.].

Матеріально сім'я Пашковських була добре забезпечена. Головним джерелом прибутків були доходи від оренди будинків та журналістська діяльність самого господаря. Це давало можливість подорожувати. Так, 1905 року Микола Опанасович відвідав Австро-Угорщину, 1913 р. – Францію, Німеччину, США. Був

присутній на Бахівських урочистостях, у Берліні відвідав королівську бібліотеку, Лейпцизький музично-історичний музей, музей Неуеґа в Кельні [2, арк. 1-2, 68 зв.; 1, с. 170].

Після встановлення радянської влади ситуація кардинально зміниться. Утративши “старі” джерела прибутку М.Пашковський починає працювати завідувачем агітпрому (“Очага”) (1920 р.) [3, арк. 3]. Разом з П. З. Рябковим створює історико-археологічний музей та картинну галерею при Палаці науки та мистецтва. 1921 року в цьому просвітницькому закладі було організовано 52 лекції, 32 концерти, 5 диспутів. Диспути та лекції загалом відвідали 15 тисяч осіб, а читальню - 3, 5 тис. осіб [2, арк. 90].

Вірогідно, 1922 року через хворобу його звільняють з роботи, а Палац науки та мистецтва перестає функціонувати. Ситуація погіршується й тому, що Микола Опанасович був виселений зі свого будинку, а піаніно, діапозитиви до чарівного ліхтаря та книгозбірня були втрачені, точніше продані, розкрадені при переїзді. Як згадував П. З. Рябков, помер М. О. Пашковський 1923 року в бідності. Опікунами його була сім'я Орлових [2, арк. 1-3 зв., 99].

Достатньо цікаво проаналізувати відносини М. О. Пашковського та елисаветградського міського землеміра, громадського діяча П. З. Рябкова. Саме завдяки останньому дійшов до нас записник Миколи Опанасовича, який нині зберігається у фонді № 304 “П. З. Рябков” Державного архіву Кіровоградської області. На нашу думку, П. З. Рябков та М. О. Пашковський достатньо близько познайомилися тільки 1920 р. під час створення історико-археологічного музею та картинної галереї в Єлисаветграді. До того знайомство було поверхове, про що свідчать такі факти. По-перше, Павло Захарович указує, що дружина М. Пашковського померла у грудні 1912 року, а насправді це сталося 30 листопада. По-друге, називає жінку Марія Осипівна, а насправді її звали Марія Антонівна й вона не була з дому Лінкевич [2, арк. 59 зв.]. Окрім цього, П. З. Рябков не підтримував зв'язки з М. О. Пашковським з того моменту, як того звільнили з роботи (1921 чи 1922 р.). Тому про подальше життя М. О. Пашковського дізнається від опікунів, Сави та Віри Орлових восени 1923 року [2, арк. 1 зв. – 2зв.].

Цікавою й багатогранною є громадська, журналістська та освітянська робота Миколи Осиповича. Він завжди багато працював. Упродовж 1870–1880-х рр. почергово викладав у Єлисаветградському ремісничо-грамотному училищі, місцевому земському училищі (був учителем каліграфії в початкових класах), приватному жіночому семикласному училищі (читав російську мову та словесність) [4, с. 21; 5, с. 34].

У подальшому відкрив власну приватну школу. Слід підкреслити, що на середину XIX століття в Єлисаветграді склалася система приватних пансіонів та училищ. Так, тут функціонували пансіони Хрущової, Губерта, Титаренкової та Фортвенглер, а також училище Шрейтеля, школи пані Владимирової та Рогге. Кількість учнів у них коливалася від 12 до 44 осіб [6, с. 160]. На 1898 р. в Єлисаветграді функціонували три приватні школи, які утримували християни: Н. Герасимова (20 учнів), С. Нейгебауер (25 учнів) та М. Пашковський (20 учнів) [7, с. 166]. Ці навчальні заклади діяли відповідно до “Положення про початкові народні училища” 1874 року. Відповідно до нього, в цих закладах навчали дітей таких предметів: Закон Божий, письмо (“чистописание”), читання (російською та церковнослов'янською мовами), арифметика, за можливості – церковні співи [7, с. 79].

Для дітей такі приватні школи були підготовчим етапом для вступу в середні навчальні заклади (гімназії, реальні училища). Рух учнів у таких початкових навчальних закладах був істотним. Так, у приватній школі М. Пашковського на кінець 1897 року вибуло 14 учнів, а 1898 року її закінчило тільки 6 осіб [7, с. 166]. Утримання такого закладу коштувала в середньому 650-700 руб. на рік. З невідомих причин на 1904 рік працювала тільки школа С. Нейгебауера, а через рік закрилася й вона [8, с. 96, с. 142].

Можливо, відмова від педагогічної роботи М. О. Пашковського зумовлювалася переходом на журналістську роботу. Так, у 1898–1899 роках він працює кореспондентом “Ведомостей Єлисаветградського городского общественного управления” і від редакції газети відряджається 1898 року на Пензенську сільськогосподарську та промислову, а 1899 р. – на Саратовську сільськогосподарську виставки. Окрім цього, займається активною просвітницькою діяльністю. Так, починаючи з 1893 р., в Єлисаветграді функціонували безплатні народні читання, які проводилися в аудиторії земського реального училища під наглядом місцевого відділення Херсонської єпархіальної училищної ради. У свою чергу, рада формувала комісію із викладачів навчальних закладів міста, яка мала розподіляти лекторські заняття [9, с. 16]. На 1905 р. М. О. Пашковський був членом комісії народних читань. 20 лютого цього року він прочитав лекцію “Друг больных и несчастных - доктор Гааз” [8, с. XIII – XIV].

Усі читання супроводжувалися демонстрацією “світлових картин”. Можна припустити, що Микола Опанасович брав участь в організації народних читань з 1890-х років. Це опосередковано підтверджується такими фактами. Упродовж 1899 – 1907 років у місті виходив журнал “Волшебный фонарь”, редактором якого з 1901 року був саме М. О. Пашковський. Тематика журналу присвячувалася саме питанням влаштування та організації народних навчань, освітніх читань з допомогою чарівного ліхтаря. Окрім цього, він у 1902-1904 роках до цього журналу розробляє додатки: “Полное руководство для управления волшебным фонарем” та “Делайте сами картины для своего волшебного фонаря” [10, с. 313]. Безплатні читання користувалися значною популярністю серед населення. Так, 1898 року їх відвідали 9841 особи (22 читань), 1903 р. - 10108 осіб, 1905 року - 6235 осіб (19 читань) (50% діти від 8 до 15 років, а всі інші - переважно жінки [7, с. 76 ; 8, с. 84, с. ХУ]. Зниження активності населення 1905 року зумовлювалося російсько-японською війною 1904-1905 років та революційними подіями 1905-1907 років.

М. О. Пашковський був справжнім професіоналом: пишучи методичні роботи, опирався на новітні досягнення педагогіки й психології. Так, збережений каталог його величезної бібліотеки подає такий перелік наукових журналів з цієї сфери: “Психологические обозрения”, “Вестник психологии”, “Физические

обозрения”, “Вестник знания”, “Природа в школе”, “Природа”, “Психотерапия”, “Музыкальный современник” [2, арк. 21- 21 зв.]. Окрім цього, у жовтні 1912 року Єлисаветградська міська управа вирішила організувати міські народні читання. Нарада міських управлінців із викладачами навчальних закладів відбулася 14 жовтня. Серед запрошених був й у минулому викладач навчальних закладів М. О. Пашковський. У подальшому він буде членом лекційного бюро, яке займалося питанням організації цих читань. Упродовж 28 жовтня 1912 – 10 березня 1913 року було організовано більше 20 просвітницьких заходів, які присвячувалися питанням історії, літератури, медицини тощо [11, арк. 8, 11, 12, 13, 19. 61-77].

Упродовж 1900–1917 рр. М.О. Пашковський не займався викладацькою діяльністю, а жив з приватних уроків та отримуваної ренти від своїх квартир. На зароблені гроші М.О. Пашковський формував приватну бібліотеку, яка на 1917 р. налічувала до 1,2 тисячі видань українською, російською, англійською, німецькою, французькою, італійською мовами. Окрім книжкової, створював і музичну бібліотеку [2, арк. 1–63]. Зрозуміло, що варто кілька слів сказати про його книгозбірню. Слід підкреслити, що М. О. Пашковський професійно підійшов до формування зібрання. Так, ним було сформовано каталог, у якому праці були згруповані за 25 пунктами: богослов'я, філософія, етика, естетика, логіка, психологія, довідники та словники, природознавство, техніка, освіта, історія й література, географія та ін. Книгозбірня була важливим джерелом інформації для педагогічної, журналістської, літературної діяльності. [2, арк. 1- 55]. Так, його стаття в “Голосе Юга” з проблем електрозбереження та електроосвітлення була написана на основі власних книг з техніки та природознавства [12, арк. 111; 13, арк. 124].

Матеріали книгозбірні дозволяють реконструювати світогляд М. О. Пашковського. Так, частину його щоденника складають “Філософські роздуми”, у яких головне навантаження приділялося термінам: прогрес, справедливість, співдружність та солідарність. Це все були поняття, породжені утвердженням ідей еволюціонізму та ідеології соціалізму. Доцільно припустити, що Микола Опанасович вірив у суспільний прогрес шляхом зростання освітнього рівня населення. Тому брав активну участь саме в проведенні народних читань, які були зорієнтовані саме на неграмотне доросле населення. У свою чергу, йому були близькі соціалістичні ідеї, але поміркованого напрямку. Так, у його бібліотеці були праці Ф. Енгельса “Происхождение семьи, частной собственности и государства”, М.І. Туган-Барановського “В поисках нового мира. Социалистические общины нового времени” [2, арк. 39]. Саме тому в газетних статтях висвітлював питання робітничого страйкового руху, соціального захисту населення тощо.

У той же час М. О. Пашковський, вірогідно, був прихильником конституційної монархії, про що свідчить наявність таких авторів у його бібліотеці, як А. Шоу “Городское самоуправление”, Л. Олстон “Краткий очерк современной конституции”, Ж – Ж. Руссо “Общественный договор”, П. Ашлей “Местное и центральное управление”, Д. Милль “Представительное правление” тощо [2, арк. 39].

Йому були не байдужі й питання підтримки здорового способу життя. Так, 29 серпня 1905 р. він брав участь у Міжнародному конгресі антиалкоголістів, який відбувся у Будапешті [14, арк. 11].

У результаті революційних подій 1905-1907 років в Російській імперії настає період політичної демократизації, що сприяв пошквалюванню журналістської діяльності. Так, уже 5 грудня 1904 року починає виходити газета “Голос Юга”, яка репрезентувала програму партії конституційних демократів. Упродовж 1909-1911 років у місті виходила газета соціалістичного спрямування “Труд”. Саме з редакціями цих газет інтенсивно співпрацював М. О. Пашковський [15, с. 151-152, 163-164].

У журналістській діяльності від підписувався власним прізвищем або використовуючи криптоніми (“Николай Пашковский”, “Н.П.”, “ЭНПЭ”). У своїх розвідках він торкався проблем театру, загалом – ролі мистецтва в житті людини (дає характеристику театральних вистав), наукових досягнень (електрозбереження, електроосвітлення, організації навчального процесу, соціального захисту населення, про суспільні рухи, страйк поштово-телеграфних працівників; про життя службовців; висвітлює міжнародне життя (проведення конгресів з питань алкоголізму, захисту прав робітників металургійної промисловості та ін.), пише спогади про М.Ф Федоровського [15, с. 170; 16, с. 30].

Таким чином, М.О.Пашковський залишив вагомий слід у культурно-освітньому житті Єлисаветграда на межі ХІХ – ХХ століття. Зрозуміло, що у подальшому доцільно глибше вивчити генеалогію роду Пашковських, його журналістську діяльність у дореволюційну та радянську добу тощо.

Джерела та література

1. Долгіх М.В. П. З. Рябков про М. П. Пашковського / М. В. Долгіх // Кіровоградський краєзнавчий вісник. – Кіровоград: Центрально-Українське вид-во, 2007. – с. 169-175.
2. Державний архів Кіровоградської області. (далі - ДАКО) – Ф. 304 (Особовий фонд П. З. Рябкова). – спр. 260. (Щоденник померлого в 1923 році вчителя Миколи Опанасовича Пашковського). – 94 арк.
3. Кіровоградський обласний краєзнавчий музей. – 16520. Інд. № 7221. Фонд рукописів П. З. Рябкова. Музейна справа в м. Зінов'євську раніше та нині (1883-1924) – 52 арк.
4. Адрес-календарь и справочная книга “Елисаветград” на 1888 год. – Елисаветград: Скоропечатная Гольденберга, 1887. – 49 с.
5. Куценко Л. Народу самосійні діти / Леонід Куценко. – Кіровоград: Спадщина, 2005. – 119 с.
6. Пашутин А. Н. Исторический очерк г. Елисаветграда / А. Н. Пашутин. – Елисаветград: Лито-Типография бр. Шполянских, 1897. – 311 с.
7. Народное образование в Елисаветградском уезде в 1898 г. – Елисаветград., 1899. – 172 с.
8. Народное образование в Елисаветградском уезде в 1903-1905. – Е. 1906. – 107 с. (1904 р.), 101, 23 с. (1905 р.), 94, 142, 11 с. (1906 р.)
9. Народное образование в Елисаветградском уезде в 1907. – Е, 1908. – 78, 166, 54 с.

10. Библиография периодических изданий России 1906-1916. / [общ. ред. В. М. Барашенкова]– Ленинград: ГПБ, 1958. - Т.1. – 661 с.
11. ДАКО. - Ф. 78. – оп.4. – спр. 810. – 77 арк.
12. Голос Юга. – 1905. - 13 октября.
13. Голос Юга. – 1905. – 25 октября.
14. Голос Юга. – 1905. – 11 июля.
15. Крижанівський В. М. джерела з історії Єлисаветградського міського самоврядування (червень 1871 – лютий 1917 рр.): дис.... канд. іст. наук.: 07.00.06 / Крижанівський Віталій Михайлович. – Київ, 2012. – 295 с.
16. Люта О. М. М.Ф. Федоровський. Невтомний трудівник на народній ниві. / О. М. Люта – К.: РВКДПУ, 1999. – 32 с.

Kryzhanovsky V. M. Mykola Afanasiyovych Pashkovsky (1856-1923): elisavetgrad educational and public figure

The article reconstructs the life and career of the famous Elisavetgrad educational and public figure M. P. Pashkovsky. It is found that first he worked in local educational establishments (vocational-literate school, county school, private woman 7-grade school). From 1890th he moved to journalistic work. In the days of establishment of soviet power he closely worked with P.Z.Ryabkov in reference to local educational and cultural centers organization.

Key words: *journalist, educator, Yelysavetgrad vocational-literate school, folk reading.*

Крыжановский В. М. Николай Афанасьевич Пашковский (1856–1923): елисаветградский образовательный и общественный деятель

В статье реконструирован жизненный и творческий путь известного елисаветградского образовательного и общественного деятеля Н. П. Пашковского. Установлено, что сначала он работал в городских учебных заведениях (ремесленно-грамотном училище, земском училище, частном женском семиклассном училище). С 1890-х годов переходит на журналистскую работу. Во времена установления советской власти тесно сотрудничал с П. С. Рябков по организации местных ячеек образования и культуры.

Ключевые слова: *журналист, педагог, Елисаветградское ремесленно-грамотное училище, народные чтения.*